

Año LXXVII. urtea

264 · 2016

Príncipe de Viana

Joxemiel Bidador
(1970-2010)

SEPARATA

**Aitaxorengandik jarrera
literarioaz ikasten**

Joxemiel BIDADOR

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXVII · nº 264 · enero-abril 2016

LXXVII. urtea · 264. zk. · 2016ko urtarrila-apirila

JOXEMIEL BIDADOR (1970-2010)

Aurkezpena / Presentación

Idoia Sara 7

Euskararen eta euskal literaturaren historia Nafarroan

La historia del euskera y la literatura vasca en Navarra

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako 17

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia 85

Biktoriano Huiziri buruzko berri laburra (1860-1938) 97

On Kixote Nafarroan 107

Idazlearen aita 113

Aitatxorengandik jarrera literarioaz ikasten 123

Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistikoa 131

Alexander Tapia Perurena. 21 olerki aurkitu berriak 147

Kattalin Umezurtza antzerki lana 177

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I) 199

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II) 239

Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren *Gerla urte gezur urte* 279

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait 293

Prólogo a *Capítulos de la historia del euskera* 303

Prólogo a *Toponimia navarra* 309

Sumario / Aurkibidea

Kazetaritzaren historia Nafarroan / La historia del periodismo en Navarra	
<u>Pablo Fermin Irigarai <i>Larreko</i>: Nafarroako euskal kazetaritzaren aitagoia</u>	315
<u>Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi</u>	341
<u>El euskara en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la ley del vascuence en la información</u>	353
Erriberako euskalaritzaren historia / La historia de la vascolología de la Ribera	
<u>Ribera de Navarra y euskara, siglo XX. Historia de un encuentro insoslayable</u>	367
<u>Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde</u>	405
<u>Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría</u>	429
<u>Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti</u>	453
<u>Eusebio López: impresor y vascófilo lodosano</u>	459
<u>Joxemiel Bidador González: bibliografía</u>	473
LOS TRABAJOS Y LOS DÍAS DEL AÑO 2015 / 2015eko LANAK ETA EGUNAK	
<u>Tesis doctorales sobre temática navarra de ciencias humanas, sociales y jurídicas</u>	479
<u>Congresos, jornadas, seminarios y proyectos de investigación de historiadores e historiadoras de la Universidad Pública de Navarra</u>	
<u>Zuriñe Sainz Pascual</u>	489
<u>Congresos, jornadas y seminarios de la Universidad de Navarra sobre ciencias humanas y sociales</u>	
<u>Fina Trèmols i Garanger</u>	495
<u>Producción literaria de autores y autoras navarras</u>	
<u>Mikel Zuza Viniegra</u>	503
<u>Nafar literaturaren uzta</u>	
<u>Ángel Erro Jiménez</u>	507
<u>El pintor Miguel Echauri</u>	
<u>Emilio Quintanilla Martínez</u>	511
<u>Imaginación y talento frente a los recortes. Las artes escénicas en Navarra</u>	
<u>Alicia Ezker Calvo</u>	521
<u>Mucho que contar, mucho por andar</u>	
<u>Marta Artica Zurano</u>	539
<u>Etnografía, folclore y cultura tradicional</u>	
<u>David Mariezkurrena Iturmendi</u>	547
<u>Turismo y actividades culturales en Navarra</u>	
<u>Ainhoa Aguirre Lasa</u>	553
<u>Currículums</u>	561
<u>Analytic Summary</u>	565
<u>Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak</u>	571

Aitatxorengandik jarrera literarioaz ikasten*

Joxemiel BIDADOR

Pudente, Betikako meatzen buruzaria, Juan Ramón Jiménez jaio baino bi urte lehen-
txeago jarri zuen kantari Moger aldean idazlearen aitak, eta Platerorena atera zenean
Serafinek ia bi urte zeraman hilik. Zehazkiago esate aldera, *Melancolía* 1912an berean
atera zenean, Itzea erosi berrian zendu zen Pioren aitatxo, Serafin Baroja alegia.

No me tienta la gloria. Sólo una vida en paz,
rica de los tesoros del amor y la lira,
en una estancia dulce, solitaria, serena,
llena de libros bellos, con flores, encendida!

Que el lujo y el rumor se queden para otros...
a mi me basta con mi fe en las armonías,
en una estancia plácida, alejada, callada,
llena de libros bellos, con flores, encendida!

Malenkonia. Ospeak ez zion tiratzen, ez tirriatzen, txarteletan *idazlearen aita* idatzi
bazuen ere. Ospea baino, txantxa zuen gogokoago. Iruñeko espetxean antolatu zuen
atsalaskari hura lekuko. Jarrera, dena jarrera, eta mehatxu larderiatsutik zerbait ere,
orduko gizarte hanturuts hari...; lagunak beti lagun, eta zezenketan egungo edozein pe-
ñakidek jokatzen duen bezala jarduteagatik preso eraman zuten Minondo hirikide eta
laguna bereago bazuen edozein konbentzio eta moralina baino. Pio ez da orduko argaz-
kian ageri, baina hantxe azaldu nahi zuen, fikzioan inoiz ere agertzeagatik ezpada.

* *Pío Baroja, conocimiento y vida*, Pamplona-Iruña, Universidad Pública de Navarra/Nafarroko Unibertsitate Publikoa, 2006, 45-54.

Mi padre era bueno con una bondad un poco caprichosa y arbitraria. Bere aita ona zen, apetaren araberako amultsutasunarekin. Valentziara etxe bila aurreratu zirenekoa ez zitzaion Piori aisa atzenduko. Haize beroa, laranjen urrina, baratzeko dizdira, bideko isiltasun ozena eta orgak harrotu hautsen mikatza..., eta aitaren kalaka ganorabakoa, beti txisteka-misteka ibili behar hura, euskaraz zein erdaraz, euskaldun zein erdaldunekin, koshkero irutxulo, josemaritarra kantari:

Kalerik kale,
Tanborra juaz,
Umora ona banatzen
Or dijuaz [...]

Baina aitaren umorea ez zuen nahikoa izan Valentziako zimikoa alaikiago eroteke. Goiko terradoan egun osoa emanik, irakurketa aspertuan, itsas bazter hartan denbora nola geratua zen ikusmiran... idazlearen semeak ere jarrera kontuez zerbait ikasia zuen ikasia bazuen, eta geldotasun argitsu hartan lizentziatura erdietsi zuen ia oharkabean, Dario anaia poliki hiltzen zitzaizen bitartean:

Eriyozko otsa da toinu tristean
Eta negargarrian [...].

Nakens aitaxoren laguna zen, eta aitaxok ekarri zuen afaltzera gonbidaturik. Aitaxoren lagunak... Baina Piok lehenbiziko artikulu bilduma hura eraman zionean ez zizkion onartu farregarri zitzaizkiolakoan. Alabrintxua! Argitaratzaileen sendi bateko idazleak jasan behar izan zuena! Halako mespretxua... Ordea hartuko zuen Piok, bere geroagoko orrialdeetan ederki hartu ere, baina aitarekiko artesa hura geroz eta sakontzenago ari zen. Aitaxoren lagunak... Bada, bereak utzita ez zituen aitaxok semeen lagunak ebatsi geroago? Eta anaia aipatu dela, ez zen atera bada aitaxoren ezpalekoa Ricardo bera ere, Veneziara musen bila joanda Pio okindegian bakarrik utzita?

Ay! Hizkribitzen
Neronek baneki!

Idazle ospetsu eta ospatua izan aitzin, medikuntzan gorenko maila erdietsi beharrean edo, doktoregoari heldu zion Piok Madril-Valentzia bidean zebilela, ezin barojarragoa zen minari buruzko tesiarekin, eta Burjasoten zegoela *Diario Vasco*-n irakurri zuen Zestoakoa; eta, ez al da harrigarria halako egunkaria Levanteko herri koxkorrean topatzea? Serafinek ez zuen hobeto asmatuko. Robinsonen modura, Piores imaginarioan beti, lehenbiziko hiru hilabeteak eman zituen Goierrin, ezin euskaldunago, ezin bertakoago, etxeoandarearen amarekin aharrean berorika ez ziolako egiten, egungo edozein euskaldun petok ere eginen ez lukeena. Bakarraldia ahiturik, familia etorri zitzaion, eta ordukoa izan zen aitarekin laguntzaile joan zenekoa, *hice con él uno de los viajes que me dejaron más gratos recuerdos en la vida*. Valentzian zikiraturik nahiago zuen irakurle hitsa –*de mujeres, nada; parecer capado*– bidaiari alai bilakatu zitzaigun denboraldi batez, aita lagun, hiru probintzietako meatzak eta meatzondoak bisitatzen zituena: bentak, tabernak, putetxeak... Ramiro Pinillaren pertsonaia baten antzera, eta

kontatu ziguna baino gehiago isilduz... Aitaren ondoan Pio gizondu ez bazen, naturari ixkin ez egiten ikasi zuen bederik.

Zuri begira ni joan
Zeruan nere ustez!
Ezin aserik begiak
Zure edertasunez.

Zestoako bizitza llabur joan bazitzaion ere, Sanchez Ostizek berebiziko garrantzia eman dio, bere ustez horretan Baroja ia osoa baitago. Gil Bera berriz ez zaigu horren baikor agertzen, eta Pioren gainean bereziki bainutegian zebilen Diaz medikuarekiko herra goraiatuz ixten digu kapitulua. Ez zigun horretaz Eloy Placerrek gauza handirik ekarri, baina barojazale den euskaldun batendako hortxe aitzakia ederra on Pio euskaldun irudikatzeke. Baina horretan ere, Piok ez zuen sekularenean sobera argi mintzatu: bai baina ez, ez baina bai... Berriz ere jarrera kontua, eta neurri batean, aita nabarmen-tzen omen zen horretatik aldendu, nasa sakona eraiki bien artean. Larrekoegi zitzaion, bestalde, aitaren mintzoa, ospe txikerra baizik ezin ekarri, eta horretan euskaldunen hizkuntza ezin kamutsago:

Siga el que quiera a Bonaparte, Azkue, Campión, Arana eta Goiri Sabin, yo sigo a Larramendi, Iztueta, Iparragirre siempre.

Ordukoa da Ricardo Madrileria joan zenekoa, izebaren okindegiar arduratzera, eta ordukoa da Serafinek Zestoako paisaia margotu zuenekoa.

–Arras ongi egin dituk neurketa guztiak Pio, meatz garrantzitsu baten gainean aritu gaituk, eta hik markatu duk.

Baina Pio ez zegoen multidisziplinaritaterako, eta sendakintza uzteko erabaki fermua hartuko zuen gutxira, aitaxo ingeniari, idazle eta txelajole segituko zuen bitartean.

Pioren doktorego tesia epaitu zutenen artean San Martin Satrustegi medikua izan zen, instrukzio publikoko ministraria izaniko larraintzar prestua. Gauza berezia medikuntza eta literaturaren artean aunitzetan bilbatu den harreman estua. Serafin hil zen urtean ere, Larreko Irurritako Palotegian zegoen, Baztango eriak artatzen eta *Napartarra*-n euskal idazle. Pio eta Irigarai eskolakideak izan ziren 1882an Iruñeko Uharteren ikastetxean, baina agidanez donostiarrak ez zuen auriztarra gogoratu. Urte zenbait lehenago *Topografía médica del valle de Baztán* agerturik zeukan, Telesforo Arantzadiren arreta biziki erakarri zuena, Madrilgo doktorego eskoletan Piok estimatu zuen irakasle bakarra hain zuzen, gutxitan entzun zuelako seguroenik ere.

A mi me clasificó como mesaticéfalo con angulo facial abierto y ojos pardos, verdosos. –¿Usted es vasco? –me preguntó luego. –Sí. –¿Puro? –No, tengo el segundo apellido italiano. –¿De dónde? –De Lombardía. –¡Ah! Está bien-. Tenía el pasaporte o salvoconducto antropológico para marchar por el mundo.

1913an, Fermin Irigaraik bere burua otsaileko hauteskundeetan napartarren aldetik aurkeztu zuenean, Pio eta Rafael Larunbe Parisera joan ziren. Azken eguneko tripafestan, Berako pediatria zurruteroak Irundik ekarrarazi bi kilo angula jan zituzten, eta Baroja jan-edan kontuetan beti ere txit neurtua agertu bazaigu ere, bistan da idatzi eta egiten zuenaren artean alde ez makala bazegoela.

–Nik arrain piska bat afaldu ohi dut, besterik ez.

Eta horretan, aitaxori ikasitako jukutria ironikoa zerabilkigun on Piok. Zailxko zukeen Zegamako oroitzapen beroak aienatzen, eta irendua nahi zuen batendako musturrei gozagarri ematea ezinbesteko, gaixoei agindu higienismo guztia gora-behera. Serafin zendu berriak poetikoago zuen kantatzen:

Ta jan ta gero
irixt ta dantza
edo eskudantza
quiza la polka, quiza el bolero.

Eta, ez ote da hori Pioren ezaugarririk nabarmenetakoa, Serafin aitaxok eredentziaz lagatua? Errealitatearen irakurketa literarioa alegia. Izan ere, zertan izan behar du fikzioak oinarri duen errealitate horren deskribapen fidela? Serafinek arras ongi zekien hura, eta hortxe bere ipuin eta eleberri aitzindariak: *Los pillos de la playa, novela escrita en vascuence por Tantanfirulet, célebre tamborilero de Mizpirandienea y vertida al castellano por Andre Grashi; Perico Pello de Alabaindanere: apuntes para la historia de un buen apunte, escritos por él mismo en vascuence y traducidos al castellano; De Chamberí a Madrid, 100 metros en 25 días...* Euskal literaturaren historian lehenbiziko eleberri modernotzat jotzen ohi den Dasconagarrerren *Atheka-gaitzeko oihartzunak* hartan *traduit du basque* abata txuria agertu zen frantsesezko jatorrizkoan, ordurako Serafinek maiz erabilitako amua, baina donostiarrak ez zuen gezurrik esaten ezpada fikzioarekin jolasean zebilen jostakor.

Serafinen gogamen literarioa ez zen txikia, eta alde horretatik argitaratzen hasteko ildoak erakutsi zion semeari: eguneroko prentsaz baliatu. Orduko idazle askoren abiabide zein alabidea izan zen huraxe, baina Serafinen kasuan bereziki. Berau izaten zen egunkariak bilatu edo sortu ere egiten zituen, lan literarioak non kolokatzeko euskarri hautak. Honela sortu zituen *El Urumea: periódico no político* eta *Bai jauna bai: periódico bilingüe castellano vascuence*. Bigarrena Iruñean agertu zen 1883an, eta ia saltzen ez zenez, ixteko beharrean izan zen, baina horretan aita-osea ez ziren bat etortzen, batek bilatzen ez zuen arrakasta bestearen kezka gorria baitzen.

Abiraneta literarioak berak ere ez al du bada Serafinengan askotxo baino gehiago? Eta Zalakaini ez al dario halako urrin serafindarra? Ez zigun Piok halakorik esan, baina hortxe zuen aitaxo, karlistez inguraturiko liberala, bertso-mertsoka, Karlos eta karlisten panparroikeriaz ziri-mirika:

Zeinek pentsatu, zeinek sinistu
 Gure baserri jendeak
 Denbora gutxi barrun dirala
 Markesak eta kondeak!
 Liberal gaizto mordo batzuek
 Izango gera pobreak.

Serafinek genero guztiak landu zituen, Pioren gustukoa izan ez zena. Poeta herrikoa, bertsolari eskolatua nahi bada, *Gazi gezak* eta *Malkoak eta itzalak* liburu kausigaitzen egilea, barre erraza eta ludikotasuna landu zuen guztiz gehien:

Madalen ezkondu zan
 Bersolari batekin;
 Zortzi garren ilean
 Poz aundiarekin,
 Eder eta galanta
 Seme bat du egin.

Ama suyaren kontra
 Pozoituta dago,
 Ta alabak esaten du:
 –Nola geroago,
 Zortzikoak egiten
 Oitua badago?.

Izkiriagintza pragmatikoago batean murgildurik, berezko kazetaritzan ere aritu zitzaigun Serafin Baroja. Madrilgo *El Tiempo* egunkarian azken karlistadaren gerrate kronikak largatu zizkigun oparo eta zehatz, Donostiako institutuan historia naturaleko behin-behineko irakasle ziharduela. Alabaina ez zen huraxe Serafinen ekoizpenik eza-gunena ez berezkoena. Idatzi zituenen artean famazkorik bazeuden horietan festa giro donostiarrean oraino kantatzen diren batzuk izan ziren, tartean Sarriegiren musika duen *Donostiako martxa* sonatua. 1877 eta 1878 urteetan *Almanaque bilingüe erderaz eta euskeraz* atera zuen, eta bigarrenean gorago aipatu *Pudente* opera.

–Eroriko zerade, bai, nere golpera.
 Umbreno, zurearekin, laster zatoz bera.
 Bengantzaren sinuak izan banau kurpil
 Bizitu naizen eran, bear det orain il.
 –Biba Venus ta Baco, bizi bitez beti.

Honen hitzak euskal aire herrikoien gainean eginak dira: *Intxauspeko alaba*, *Amairu puntukoa*, *Kontsesirentzat*, *Txanton Piperrri*, *Mari Domingi*, *Aresoarren bandera*, *Izar eder bat*, *Festara*, *Belaun txingoa*, *San Inazioaren martxa*, *Upelategi*, *Xarmangarria*, *Maritxu nora zoaz*, *Gernikako arbola*, *Xori errexinola*, *Hiru damatxo...* *Euskal Erria* aldizkarian jasotakoaren arabera, *Pudenterena éxito colosal* izan zen; Santisteba-

nek prestaturiko musika, Salaberriaren eszenografia eta Toribio Alzagaren zuzendaritza zeuzkan opera batek ezin zuen bada Donostian huts egin.

Beste bi opera idatzi edo zirriboratu zituen Serafinek. *Amairu damatxo* eta *Lutxi*. Bigarrena 1512an dago giroturik, eta Nafarroara borrokatzera joan ziren gipuzkoar batzuen gorabeherak jasotzen ditu. Gaia ezin gaurkoagoa. Serafin melomano aparta zen, musikazale amorratua eta musikalaria ere. Oso nafarzalea, ordea, ez zatekeen, agian erresuma zaharrak karlistadetan harturiko jarreragatik, eta egia esatera, Serafinek Nafarroarekin izan zuen hartu-emana ez zen beti sobera ona izan, Lizarran gaez karrirkan kantatzeagatik atxilotu zutenekoa erakusgarri. Paradojiko Serafin Itzean itzali zen, eta han pausatu izanarenak ere jarrera kontua lirudike.

Antzerki generoa utzi gabe, 1882an *Hirni, ama alabak* bi ekitaldiko drama inprimarazi zuen Iruñeko Isturitz liberalaren etxean. Hiru errealetan jarri zuten salgai Gaztelu enparantzako moldetegian berean, baina ez zen aleki bat ere saldu. Sorkuntza osoaren bide horretatik abiatua, Serafinek Juan Ramón Jiménezzi aurre hartu zion hala edo nola Mogerrekoak poemak sinatu gabe agertzeko poeta berriei proposatu zienean. Baroja zaharrak sinatu gabe edo ezizenez agertu zituen bere izkribuak behin baino gehiagotan: Anisch, Equich, Equech, Malcosh... Hartara, zeintzuk ziren, bada, Serafinen benetako asmoak literaturaren gainean: idaztea jolasa zuen besterik gabe, edo bestela ere serioegi eta sakon hartzen zuen sormenarena? Eta, finean, nola ulertzen zuen literatura on Piok? Aitaren kontrako bidean, edo apika, aitarengandik abiatua...

Paternain, 2006ko abuztua

LABURPENA

Aitaxorengandik jarrera literarioaz

Serafin Barojaren zenbait testu aztertzen ditu artikuluak. Batzuk gaztelaniaz idatziak daude, besteak euskaraz, eta idazlearen biografian sartu dira.

Gako-hitzak: Serafin Baroja; euskal literatura; poesia; antzerkia.

RESUMEN

Sobre la actitud literaria del padre

El artículo realiza un análisis de diferentes textos de Serafín Baroja, unos escritos originariamente en castellano y otros en euskera, contextualizados en la propia biografía del escritor.

Palabras clave: Serafín Baroja; literatura vasca; poesía; teatro.

ABSTRACT

About the father's literary attitude

The article analyses different texts by Serafin Baroja, some originally written in Spanish and some in Basque, placing them within the context of the writer's life.

Keywords: Serafin Baroja; Basque literature; poetry; drama.

